

НАРОДНОРОЗМОВНА ЛЕКСИКА В БАРОКОВИХ ПРОПОВІДЯХ

Аналізуючи мову писемних пам'яток, лінгвісти особливу увагу звертають на лексичний рівень, зокрема на фіксацію в текстах народнорозмовної лексики [Горобець 1972; Лісняк 2007; Чепіга 1992]. Пласт лексики, що походить зі стихії живого мовлення, є вагомим складником лексичного рівня проповіді, він зберігає важливі відомості про матеріальну культуру українців, які жили у XVII ст., їхній побут, рід занять, звичаї та світогляд. С. Бибикив зазначила, що в побутовизмах відображена національно-культурна реальність, вони стають мовно-естетичними знаками, що пов'язані з повсякденною діяльністю людини [Бибикив 2008: 32]. На думку І. Чепіги, “проникнення живомовної лексики в конфесійний жанр, не кажучи вже про живомовну фонетику й граматику, сприяло тому, що церковнослов'янську мову було зламано, народнорозмовна стихія запанувала в усьому письменстві” [Чепіга 1995: 286]. Народна лексика звучала з уст священика в церкві, що, безперечно, підвищувало її статус і утверджувало думку про народну мову як про джерело формування літературної мови.

Серед багатьох тематичних груп лексики проповідей численною є лексика на позначення осіб за родом діяльності та професією, що “в українській мові досліджуваного періоду була багатою у словотвірному та семантичному планах” [Кровицька 2002: 153]. В аналізованих текстах засвідчено лексеми із суфіксом **-ач**, який став визначальною ознакою українського словотвору [Білоусенко 1993: 139; Ковалик 2007: 396], а також інші лексичні одиниці, що є специфічними для української мови і, найважливіше, збереглися в ній до сучасного періоду (*господар, коваль, кравець, наймит, орач, ремісник, ткач, швець*): *орач* *завше часу жнива чекаєть* [Коп. Каз.: 123]; *не служилъ бы наймитъ господаревъ, гды бы не сподѣвался отъ него платы* [Туптало: 8]; *скутилъ все войско на единомъ полю якобы для попису... и кажесть возному шволати: выступуйте вси кравци... выступуйте шевци... ковалѣ, гробарѣ... ткачи, кушнерѣ и так порядкомъ вси*

инишій **ремѣсники** на сторону пречъ зъ войска выступовали [Рад.Сл.: 66]. До цієї групи увійшли запозичені лексеми, які увібрало в себе народне мовлення, зокрема *маляр, будовничий*: *Хто якового ремесла хочет научитися, смотритъ на зразъ и на кшталтъ того дѣлаетъ: маляр маеть кунитъ пред собою, а будовничой — абрис* [Туптало: 13].

Тематична група назв предметів побуту також представлена багатьма лексичними одиницями: *Найбожайший калѣка, гдыса пуцаеть в дорогу, стараеться абы в тлумку своемъ мѣлъ якый кавалок хлѣба, а в калитцѣ засъ якій шелагъ* [Рад. Ог.: х҃҃҃҃]. Часто ці слова фігурують у контекстах, пов'язаних із роздумами про духовні цінності, про прагнення багатства, грошей, стають виразниками ідей про мізерність і приземленість усього матеріального: *Отождъ маеш идола злато, не на яковомъ холмѣ горъ кіевских, але в шкатулѣ, въ скринѣ, в коморѣ* [Туптало: 20]. Побутове життя відображене у порівняннях — простих і зрозумілих, а тому й переконливих: *В пеклѣ, як в горшку великомъ шенистом, будутъ люде навѣки грѣшныя варитися и кипѣти* [Галят.Ключ: 177].

Досліджувані твори фіксують лексику на позначення одягу, взуття, тканин, виробів із тканин: *Преч(с)таа два бѣца... мыла пелюшки, которыми Х҃а повиала* [Галят.Небо: 253]; *пеленами* повивала, *пѣстовала в Назаретѣ* [Туптало: 65]; *образ ... додому занесла и в бѣлое чистое по-лотно увивши, в скринѣ своѣй замкнула* [Рад. Оп.: 213]; *Сѣтый Іванъ ... никому са до черевика не кланалъ, только единому Сѣсителеви* [Рад. Ог.: р҃҃҃а]. Виявлено чимало назв на позначення одягу: *Если албовѣмъ едина шапка двоихъ главъ покрыти не может, одинъ ботъ двоихъ ногъ, едина сукна двоихъ члѣвко(в), якождъ стислое ср(д)це наше можетъ в себѣ вмѣстити двоихъ Г(с)диновъ, Х҃а и діавола?* [Рад. В.: ркв зв.]; *диш в цноти прибрати належитъ, яко в сукню* [Ibid.: лс зв.].

Промовистими є випадки, коли назви одягу функціують як компоненти більш складного барокового образу. Проповідь І. Старушича, присвячена князеві Святополк-Четвертинському, побудована на розгортанні та варіюванні образу шати, що його оратор запозичив із гербового клейноду. Шата постає «як символ давності, слави й доблесті князівського роду» [Чепіга 1996: 29]. Варіювання образу шати зумовило використання у проповіді різних найменувань одягу, які стали виразниками гідності чи безчестя людини: *Леч и справедливый Нос не въ единой барвѣ убираетъ сыновъ своихъ — поневаж Сима духовною приоздобилъ шатою, Яфета в королевскую убралъ пурпур, а Хама хлопскою и орацкою покрилъ гуною* [Старушич, Казання: 254]. У наведеному прикладі народноорозмовна лексема *гуня* ‘верхній одяг із грубого домотканого сукна’ [СУМ^{16–17} VII: 119], що залишилася в багать-

ох діалектах української мови до сьогодні [Гримашевич 2005: 57], набуває опозиційної семантики до лексеми *пурпура* ‘стародавня дорога тканина, пофарбована цією речовиною (пурпуром), а також одяг та інші речі з цієї тканини’ [СУМ VIII: 391]. Широко вживаною в народній мові досліджуваного періоду [СУМ^{16–17} XV: 71] була лексема *кошуля* ‘сорочка’, яка досі властива говіркам української мови [СУМ IV: 318]. У проповіді ця назва виражає ідею про минулість людського життя і усього матеріального: *члвкъ... до гробу зъ самъ з єдиною тылько лихою кошулею идетъ* [Рад. Сл.: 33].

Для барокових проповідей характерне використання демінутивної лексики. Вона, як вважають мовознавці, глибоко закорінена в народно-розмовне джерело [Осташ Н., Осташ Р. 1985: 65; Русанівський 2001: 106; Колосова, Чепіга 1971: 21]. Без перебільшення, мовна тканина фольклорних текстів створена з демінутивів. Зі значенням зменшеності, пестливості в барокових проповідях засвідчено лексику:

- на позначення осіб: *Кождый господаръ, если єму далъ Г(с)дъ челадку добрую... повиненъ любити шную* [Рад. В.: р̑ки]; *У людей той сынок пана-отца своего чтитъ, который не смѣет при немъ усѣсти, але стоить перед нимъ учтиве, шапочку знявши* [Туптало: 13]; *а Іефаевы дщери не боронить... бы тая панна доросиши лѣтъ не схотила быти як еи бабуса, жена блудница* [Ibid.: 37];
- назви предметів: *Если бысь мѣлъ суму якую грошей в скрынцѣ твоей, очи тамъ завше бысь мѣлъ* [Коп. Каз. 123]; *беручий то до скринки* [Туптало: 27]; *Пурпуровое червоное ясчко и ми тепер под час воскресенія Христова... стережися маем пильно абысь мы не упустили на землю* [Рад. Оп.: 283]; *Музыка твоа мене намнѣи не розвеселила, бо уставичне тылько смотру рыхло ли таа тонкаа ниточка перерветъ* [Рад. В.: р̑ге];
- сільськогосподарська лексика: *Оубогій зась члвкъ которій мало сѣет и наименіиі колоски з землѣ подоймует, в снопки важетъ и до убогого гуменка своего собираетъ* [Рад. Ог.: лг–л̑д]; *Засѣваетъ господаръ рознымъ збожємъ ни(в)ки свои, проситъ горяче Гда Б̑га абы єму оныє зродилъ* [Рад. Сл.: 62];
- абстрактні назви: *Хоть найпослѣднѣйшую часточку могли вкоренити и той наслѣдовати* [Туптало: 65].

Пестливими форми проповідники використовують, називаючи дітей: *Єдно дитятко малое, пелюхами повитое, в(ъ) колисцѣ противъ прирощенью своему промовило, же видѣло пр̑ч(с)тую б̑цу*. Активно вживалося слово немовлятко, зафіксоване у “Лексиконі” П. Беринди [ЛБ: 36]: *Потым(ъ) знову тоє немовлятко умовкло* [Галят. Небо: 262]; *Хлоп̑а малое, жегнаючи тую панну кр(стомъ) стымъ выгнал з неи злого духа* [Ibid.: 302]; пла-

иущою **дѣток** своихъ Рахили [Рад. Сл.: 33]; *Иж Василию Македону, императорови будучому еще **немовятком**, часу жнива на горячности слонечной от матки виставленому, орел з високости несподіване прилетѣвши учинил над ним тѣнь з крил своих* [Рад. Оп.: 291]; *але и немовяткомъ не фольговали, всѣхъ мечемъ губили* [Рад. Ог.: **ѿог**]. Названі іменники й досі побутують в українській мові та, за спостереженням В. Олексенка, виражають різні відтінки симпатій до світу дітей [Олексенко 2005: 149].

Демінутивна лексика фігурує в розповідях про Божу Матір та маленького Ісуса: *На той час агѣль во снѣ показался Иосифовѣ... и казалъ взати Ха **дитятко**... и вернутися до землѣ жыдов(ъ)скои* [Галят. Небо: 253]. Автори казань уживають зі зменшувальними суфіксами не тільки слова, що називають дітей, а й інші лексеми, створюючи відповідний емоційний фон контексту: *Разбойник един... яко обачил **немовлятко** Ісуса и матку его Марію, его носячую... з драпѣжного звѣра отмѣнился в скромного и тихого **баранка*** [Рад. Оп.: 209]; *Єдного часу в дорозѣ розбойники на нихъ напали и хотѣли **вселка** ш(т)няти. Єдень розбойник шбачивши Ха, **дитятко** барзо піенкное... и боронилъ ихъ ш(т) разбойниковъ и не допускалъ им(ъ) ихъ **оселка** ш(т)няти* [Галят. Небо: 252]. Зворушливо змальовує народження Христа Д. Туптало, розповідь його наповнена демінутивними формами: *дѣтинцѣ, новинка, пастушковѣ, пѣсенкою, яселка: Въ Вифлеемской пещерѣ пастушковѣ... а оточивши яселка ... новорожденного своего царя поклономъ учили... поклонившися приігравають маленькому дѣтинцѣ, тѣшиать плачучого... пѣсенкою привѣтано агнца* [Туптало: 80]; ***Новинка** то на свѣтѣ первая и послѣдняя, таковая дѣвица, которая Мати Богу и дѣва* [Ibid., 81]; *Мусѣло... и **отроча** Христос, яко въ натурѣ людской тоеж утерпити. Было и **зимненько** суфтельнымъ **члоночкамъ**, и пеленами вязано* [Туптало: 87]. Звернімо увагу, що манера оповіді в наведеному фрагменті є близькою до різдвяних віршів, колядок, у яких оспівано народження Христа: *дитя витати, поклонок дати* [Гнатюк I: 32]; *Сусом отрочатком, царемъ небесним, божим дитѣтком* [Ibid., 34]; *Пастушки по ягнятку народженному дитятку дарували* [Гнатюк II: VII].

Пестлива лексика слугує засобом вираження різноманітних почуттів та емоцій, зокрема жалю і співчуття: *Іакимъ **сукенку** сына своегош... икровавленую предъ ичи своѣ покладаючи часто плакивалъ и жалостю ср(д)це свое наполнял* [Коп. Ом.: 166]; *Діаволове душѣ людскіи ловили, яко нѣякіє **пчолки*** [Рад. Оп.: 256]; *Так былъ нѣкчемный, же тылько **робачки** малыи по земли збирал и оными ся живил* [Ibid., 354]; зрідка — іронії: *Свѣт сей, прелестный и хитрый... запросит часомъ челоуѣка на свой банкет, але **потравки** свои, яко то уряды, багатства... славу на барзо мѣлкой... дает мисѣ*

[Рад. Оп.: 348]. Іноді демінутиви надають проповіді ліричної тональності: *Коли якому господареви коникъ albo воликъ з тяжаром якимъ в болото угразнет, скидает з себе бѣдный господар сукманку а лѣзет в болото вишелакого способу заживаючи, якъ бы могль коника або волика своего з болота вы(д)вынути* [Рад. Ог.: ц̑м̑г̑].

У низці контекстів лексеми зі значенням зменшеності виражають ідеї про смирення і каяття як важливі християнські чесноти: *Покорний ч̑ловѣк, яко кокошка болотная, робачками ся земними живить... я в убогой халуницѣ сидячи... малою ся речу контентую* [Рад. Оп.: 354]; *Мр̑їа за єдну кропельку слези з ср(д)ца плынучую по(д) Покровъ свой припусти-ти ибецует* [Рад. Ог.: ф̑ма̑].

Трапляється, що зменшувальні утворення стають проявом освоєння запозичених слів. Наприклад, в А. Радивиловського засвідчено лексему *пунктик*, похідну від запозиченої через польське або німецьке посередництво з латинської мови лексеми *пункт* [ЕСУМ IV: 633]: *Вси лѣнѣи ш(т) округлости... стягати будут до оного малого пунктику, ижъ он, пунктикъ, єсть центрум всеи округлости* [Рад. В.: р̑с̑є зв.].

Вагомість зменшувальних форм у тексті досліджуваних проповідей визначається не лише походженням з народного джерела, а насамперед тим, що вони, за оцінкою В. Жайворонка, є виразниками особливостей психічного складу та поведінки носіїв мови, зумовлених національною належністю та етнічною спільністю. Пестливі форми — це ментальні емоційно-чуттєві образи, вони відбивають емоційно-чуттєвий характер української душі. Форми здрібнілості та пестливості увиразнюють психічний архетип українця [Жайворонок 2007: 24–25, 39]. Отже, наявність чималої кількості пестливих назв у мовній тканині барокової проповіді є ще одним свідченням відображення в ній специфіки національного світосприйняття, а також рисою, що забезпечує її національну самобутність.

Із народнорозмовного джерела походить лексика на позначення процесів праці: *Для тогѣ фарашнѣ, царѣ египетский ихъ ненавидѣль, обтажалъ ихъ працею великою, казал глину мѣсити, цеглу робити и мѣста собѣ будовати* [Галят.Ключ: 130]. Лексеми цієї тематичної групи відображають повсякденне життя українців: *... челадку взбудити до роботи. Догладѣти что в дому за порядокъ. Что чинать?.. Чи прадут? Чи полють? Чи товару догладають?.. Чи орутъ? Чи косать? Чи молотать?* [Рад. Ог.: ф̑пл̑]. Працьовитість — важлива чеснота християнина, через те використання назв процесів праці в панегіричних проповідях сприяло формуванню позитивної оцінки особи: *Теодосі(й) єсть обра(з) працы... завше працова(л) часом дрова сѣкъ, часом воду носиль*

[Галят. Ключ: 205]; *Казал дрова рубати. Рубал... Потреба было муку сѣать братии на хлѣб. Сѣаль* [Рад. Ог.: ѿв].

Зі стихії народних назв походять найменування, що ними характеризували людину за певною ознакою, наприклад, *неборак*: *А філіозоф-неборак речет: «Почекай троха, брате»* [Рад. Оп.: 320]; *Соловей-неборак, смотрячи на свою щуплость звонттил барзо* [Ibid.: 346]. Слово *неборак* запозичене з польської мови [ЕСУМ IV: 58], збереглося воно в сучасній українській мові й побутує зі значенням ‘людина, становище або вчинки, дії якої викликають співчуття’ [СУМ V: 25]. Автори проповідей удаються до народнорозмовної лексики, щоб висловити оцінку особі, врахувавши її вчинки, спосіб поведінки: *кто простер руки до мила, до зеркал, до штилок, доходили же будетъ невестюхомъ и заліотникомъ* [Рад. Ог.: сзї].

У “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” зареєстровано лише однокореневу лексему *залиоти* ‘залицяння, любовні пригоди’, запозичену з польської мови [ЕСУМ II: 230], іменник на позначення особи, утворився, вірогідно, на україномовному ґрунті і в сучасній мові відомий зі значенням ‘чоловік, що любить залицятися до жінок, волочитися за ними’ [СУМ III: 199]. Лексема *невістюх* ‘жіночний чоловік, баба’, похідна від *невіста*, уживалася в українській мові і в наступні періоди [ЕСУМ IV: 60].

На позначення особи, яка провадить аморальний спосіб життя, у проповіді засвідчено специфічну українську лексему: *нецнота, гультяй, костыра* [Рад. Ог.: ѿз]. Деривати зі суфіксальним формантом *-ай* презентують малопродуктивний тип творення в українській мові [Кровицька 2002: 68], але сама лексема широко засвідчена в пам’ятках писемності від XVI ст. і, не змінивши семантики, побутує в сучасній мові [СУМ II: 193]. Зневагу до п’яниць проповідники висловлювали словом *п’янюга*: ... *же коли якій сынъ удастса костыра, п’янюга, розбойникъ... злодѣй его matka для егш велики(х) збродній з очей своихъ выганаетъ... ш(т)ца побужааетъ до тогшaby егш якш ш(т)родка з дому свого выгналъ* [Рад. Ог.: фкз]. За спостереженнями І. Ковалика, у східнослов’янських мовах обмежена кількість утворень зі суфіксом *-уг-а*, проте вони належать до специфічних словотвірних типів [Ковалик 2007: 395, 400]. У пам’ятках писемності XVII–XVIII ст. О. Кровицька виявила три іменники із цим суфіксом [Кровицька 2002: 122]. Як зневажливе і лайливе слово, *п’янюга* до сьогодні вживається в українській мові [СУМ VIII: 418]. Моралізування про пияцтво наповнені лексикою, що виражає осуд поведінки п’яниць: *Кто на улицы в(ъ) болотѣ, в калюжѣ валяется? П’яница* [Галят. Ключ: 113]; *Наѣтся, вина упеться, той остатнего розуму збудеть ... вином упиватися не радить, бо в нем щось есть такое, що з розума зводитъ* [Туптало: 57]. У наведеному далі фрагменті негативну оцінку поганій по-

ведінці виражено атрибутивом *шпетний*, дієсловом *волочитися* ‘вештатися, тинятися’ у складі фразеологізму *волочитися по свѣту*: *Шпетная єсть речъ законникѣмъ з монастира виходити и по свѣту волочитися* [Галят. Ключ: 85]. Пор. у віршах К. Зіновієва: *а волочитися бе(з)путне барзо не пригоже* [Зінов.: 64]. Лексема *шпетний* зі значенням ‘поганий, бридкий’ в сучасній мові функціює в говірках [СУМ XI: 518], із відтінком зневажливості досі побутує й фразеологізм *волочитися по світу* зі значенням ‘ходити скрізь без мети, блукати’ [СУМ I: 734].

Народнорозмовна лексика відтворює деталі людських взаємостосунків, які залишилися такими самими і сьогодні: *не досить бовѣмъ головою предъ паномъ поклонитися..., але треба и подарунок предъ пана положити... теперешныхъ часовъ гды меншии старшимъ, подданіи панови кланяються, кладуть предъ него гроши; сребряную люб золотую монету* [Туптало: 27].

Відомо, що самобутності мові надає фразеологія. Її щедро використовували в проповідях. Дослідники писемних пам’яток кваліфікують фразеологізми чи то як живомовні елементи у мові книжній (якщо це ранні пам’ятки і фраземи там поодинокі), чи вже як одну з ознак народнорозмовної основи літературної мови. Вивчаючи мову творів І. Вишенського, М. Онишкевич зауважив, що саме фразеологізми надають мові творів полеміста своєрідного національного колориту [Онишкевич 1961: 132]. Л. Гнатюк оцінює фразеологізми, що їх використовував Г. Сковорода, як свідчення глибинного зв’язку мови мислителя з мовною свідомістю народу [Гнатюк 2010: 213]. В. Жайворонок зараховує фразеологію до тієї сфери мовної діяльності, де яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму [Жайворонок 2007: 33]. Вважаємо, що кваліфікація фразеологізмів як мовних знаків етнокультури значно посилює їх вагомість у мовній тканині досліджуваних текстів, бо фразеологізми стають маркерами, які виявляють національну своєрідність гомілійного твору, і беззаперечним аргументом на користь того, що саме народна мова стала мовою творення барокових гомілій.

Фразеологізми в досліджуваних текстах виконують різноманітні функції. Насамперед вони забезпечують виразність мовлення, образність, надають промові певної емоційності: *Кривда бы то была гды бы кто господа зъ власного его дому гвалствомъ выпыхаял в шию* [Туптало: 23]; *А Господь Бог таковыхъ поклоновъ не переносить оком* [Ibid.: 27]; *Кождый члѣкъ ... можетъ в(ѣ) помилку впасти* [Галят. Ключ: 87]; *Упавши забився и поломал собѣ ноги, однакъ живий зостал на посмѣхъ людемъ* [Ibid., 154]. Використання народних стійких висловів — один із засобів для досягнення комунікативної мети і посилення персвазійності проповідницького твору, бо наближають мову проповідника до специфіки мовного спілкування адресатів і апелюють до народних констант

мислення, втілених у фраземі. Наприклад: *Працею рукъ своихъ ... себѣ и ему пищу и одежду виробляла* [Туптало: 65]. Цей фразеологізм і досі відомий в українській мові. У “Словнику української мови” зареєстровано варіант *жити з праці рук своїх* ‘заробляти собі на прожиття; чесно трудитися’ [СУМ VII: 522].

Аналізуючи специфіку Учительних Євангелій, У. Єдлінська зауважила, що, з одного боку, їм притаманна церковна, християнсько-філософська тематика, а з іншого — світський, загальнодоступний спосіб розповіді [Єдлінська 1961: 53]. Те саме стосується і барокової проповіді, власне, фразеологізми здатні забезпечити таку тональність: *але гды бы таковый грѣшник, зламавшии оковы, ярмо тоей неволѣ зъ шыи скинувши... роскоши грѣховныи покинул* [Туптало: 45].

Фразеологізми в текстах барокових проповідей є засобом відтворення людських взаємин. Для прикладу, промовець констатує, що люди зазвичай виконують прохання за відповідну плату, а без грошей чи подарунків не хочуть і слухати. Цю думку увиразнює фразеологізм *з голими руками*, який виявлено в проповідях і який вживається і в сучасній українській мові [СУМ II: 106]: *что з голыми руками до негъ пришли не пустилъ и з очей своихъ выгнал* [Рад. Ог.: тѣа]; *Не з голыми руками къ нему люде появлялися* [Туптало: 27].

В одній із проповідей задокументовано фразему *з грошиком і кошиком*: *Добрый и пилный господа(р) абы часу потребы... чтора(з) з грошиком и кошиком не ходилъ на рынок ... наполняет свою спѣжарню* [Рад. Ог.: цѣг]. Згодом її зафіксує у збірці “Приповісті посполиті” Климентій Зіновій [Зінов.: 245]. У сучасній мові вживаються варіанти *з грошика та з кошика* (тягнутися) зі значенням ‘терпіти матеріальні нестатки, добираючись чого-небудь’ і *усе з грошика та з кошика* — про того, хто не має свого господарства, а харчується тільки тим, що купує [СУМ IV: 316].

Отже, народнорозмовна лексика — невід’ємний пласт лексичного рівня тексту проповіді. Її активне використання зумовлене тим, що проповідники вдавались до прикладів з повсякденного життя як засобу аргументації та переконання. Проведення паралелей із побутовим життям, коментування ситуацій, близьких досвіді звичайних людей, забезпечувало доступність настанов, удоступнювало їх навіть неосвіченому адресатові. Водночас включення народнорозмовної лексики до текстової структури проповідницького твору посилювало її значущість, сприяло утвердженню ідеї про формування літературної мови на народній основі. Багато лексичних одиниць є мовними знаками української етнокультури, виразниками українського психотипу, назвами власне українських реалій. Усе це формувало і національну своєрідність барокової проповіді.

ЛІТЕРАТУРА

- Биби́к 2008 — Биби́к С.П. Побутовизм як лінгвокультурема // Наукові записки. Серія філологічна. — Острог, 2008. — Вип. 10. — С. 31–35.
- Білоусенко 1993 — Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника. — Київ, 1993.
- Гнатюк 2010 — Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. — Київ, 2010.
- Горобець 1972 — Горобець В.Й. Із спостережень над побутовою лексикою XVIII ст. // Мовознавство. — 1972. — № 4. — С. 82–86.
- Гримашевич 2005 — Гримашевич Г. Семантична структура лексеми *гуня* // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. — Глухів, 2005. — С. 56–60.
- Єдлінська 1961 — Єдлінська У. До питання про взаємодію книжних і народних елементів в українській літературній мові XVII ст. // Дослідження і матеріали з української мови. — Київ, 1961. — Т. IV. — С. 52–65.
- Жайворонок 2007 — Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. Нариси. — Київ, 2007.
- Ковалик 2007 — Ковалик І. Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови // Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. — Івано-Франківськ; Львів, 2007. — С. 381–400.
- Колосова, Чепіга 1971 — Колосова В.П., Чепіга І.П. Визначна пам'ятка українського письменства // Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті. — Київ, 1971. — С. 5–27.
- Кровицька 2002 — Кровицька О.В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. — Львів, 2002.
- Лісняк 2007 — Лісняк С. Народнорозмовні елементи в тексті “Літопису Підгорецького монастиря” XVIII ст. // Наукові записки Тернопільського педуніверситету. Серія: Мовознавство. — Тернопіль, 2007. — С. 367–376.
- Олексенко 2005 — Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника. — Херсон, 2005.
- Онишкевич 1961 — Онишкевич М.М. Спостереження над фразеологією І. Вишенського // Дослідження і матеріали з української мови. — Київ, 1961. — Т. IV. — С. 126–133.
- Осташ Н., Осташ Р. 1985 — Осташ Н.Л., Осташ Р.І. Семантичні групи демінутивної лексики // Українська історична та діалектна лексика. — Київ, 1985. — С. 64–73.
- Русанівський 2001 — Русанівський В. М. Історія української літературної мови. — Київ, 2001.
- Чепіга 1992 — Чепіга І.П. Народнорозмовні елементи в мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII століть // Мовознавство. — 1992. — № 6. — С. 3–11.
- Чепіга 1995 — Чепіга І.П. Взаємодія української і церковнослов'янської мов XVI століття (на матеріалах перекладів Євангелія) // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції. Т. 229 (ССХХІХ). — Львів, 1995. — С. 277–288.
- Чепіга 1996 — Чепіга І.П. Початки барокового проповідництва в українському письменстві // Мовознавство. — 1996. — № 6. — С. 25–29.

ДЖЕРЕЛА

- Гаят. Ключ — Гаятовський І. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П. Чепіга. — Київ, 1985.
- Гаят. Небо — Гаятовський І. Нбо нове // Гаятовський І. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П. Чепіга. — Київ, 1985. — С. 242–343.
- Гнатюк — Гнатюк В. Колядки і щедрівки // Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. — Львів, 1914 — Т. XXXV.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: в 7 т. — Київ, 1982–2012. — Т. 1–6.
- Зінов. — Зіновій К. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. до вид. І.П. Чепіга. — Київ, 1971.
- Коп. Каз. — Копистенський З. Казанье на ч̣(с)тномъ погребѣ бл̣женнаго мужа и превелебнаго ѿ(т)ца ку(р) Еліссея в іеросхи(м)насахъ Евѡмїа Плетенецкого // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. — Київ, 1924. — С. 110–126.
- Коп. Ом. — Оміліа албо казанье на Роковую Памать в Бѣ Велебнаго Бл̣женнои Памати ѿ(т)ца Еліссея в схиммонасахъ Евѡмїа Плетенецкого Архїмандрита Печерского Кїевско(г) // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. — Київ, 1924. — С. 147–172.
- ЛБ — Лексикон словенороский Памви Беринди. — Київ, 1961.
- Рад. В. — Радивилівський А. Вѣнецъ Хвѣ. — Київ, 1688.
- Рад. Ог. — Радивилівський А. Огородокъ Марїи Бѣ. — Київ, 1676.
- Рад. Оп. — Крекотень В.І. Оповідання Антонія Радивилівського. — Київ, 1983. — С. 208–381.
- Рад. Сл. — Радивилівський А. Слово ѿ часу войны // Марковскій М. Антоній Радивилівскій, южно-русскій проповѣдникъ XVII в. (Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія его сочиненій и обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей его языка), съ приложеніемъ неизданныхъ проповѣдей изъ рукописныхъ «Огородка» и «Вѣнца». — Київ, 1894. — С. 37–70.
- Старушич, Казання — Казання погребне над тілом ... пана Іллі Святополка Четвертенського // Крекотень В.І. До історії української барокової учительсько-ораторської прози. Казання Ігнатія Оксентовича Старушича на погребі князя Іллі Святополк-Четверте[и]нського // Українське літературне барокко. — Київ, 1987. — С. 244–271.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. / Редкол.: І. Білодід (голова) та ін. — Київ, 1970–1980. — Т. I–XI.
- СУМ^{16–17} — Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. / Відп. ред.: Д.Г. Гринчишин, М.І. Чікало. — Львів, 1994–2010. — Вип. 1–15.
- Туптало — Титов Ан. Проповѣди святителя Димитрія, митрополита Ростовскаго, на украинскомъ нарѣчїи. — Москва, 1909.